

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013.42

С.В. ГРИЦЕНКО,

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної педагогіки
Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

У статті охарактеризовано первинну, вторинну, третинну соціальну профілактику попередження торгівлі дітьми. Розкрито зміст первинної соціальної профілактики торгівлі дітьми. Проаналізовано вторинну соціальну профілактику торгівлі дітьми. Виокремлено основні аспекти третинної профілактики означеної проблеми. Розкрито, що результатом вивчення ситуації з торгівлею дітьми в Україні стало розуміння необхідності формування комплексного підходу до протидії цьому злочину. Визначено завдання соціальної профілактики торгівлі людьми.

Ключові слова: торгівля дітьми, соціальна профілактика, протидія торгівлі людьми, запобігання торгівлі дітьми.

Постановка проблеми. Торгівля людьми – це комплексна проблема, у вирішенні якої беруть участь багато державних і громадських організацій. У зв'язку з цим виникає необхідність відповідного визначення мети, завдань і принципів соціальної роботи в Україні у цьому напрямі. Одним з найважливіших напрямів діяльності, спрямованої на протидію торгівлі людьми, є ведення просвітницької роботи серед потенційної групи ризику, якою є зокрема учнівська та студентська молодь.

Визнавши проблему торгівлі дітьми як порушення прав людини, загрозу національній безпеці та як кримінальний злочин, Україна включилася у процес протидії торгівлі дітьми. Тому на шляху становлення демократичної держави доцільно проводити соціальну профілактику торгівлі дітьми серед населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для нашого дослідження важливою є Концепція Державної програми протидії торгівлі дітьми, де розкрито загальні принципи протидії цій проблемі. Громадську думку щодо торгівлі дітьми досліджували Б. Головкін, В. Богатирьова. Криміналістичні та кримінально правові аспекти боротьби з торгівлею неповнолітніми проаналізовано українськими науковцями В.Д. Іваницьким та В.О. Іващенко. Торгівлю дітьми як соціально-педагогічну проблему розкрито М. Ф. Костючком.

Необхідною з наукової точки зору є стаття В. Сорокопуд про кримінальну відповідальність за торгівлю дітьми в Україні та Грузії як порівняльно-правовий аналіз. Е.Б. Левченко визначає, як організувати роботу телефону довіри з протидії торгівлі людьми. Запобігання контрабанді жінок з України ретельно вивчалось дослідницею Н. Лакіза-Сачук, яка спиралась на звіти Міжнародної Організації з Міграції. Науковець В.В. Соловйова визначає «сучасне рабство» для дівчат-підлітків у виховній роботі в школі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в характеристиці соціальної профілактики торгівлі дітьми в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна профілактика з попередження торгівлі людьми може бути первинною, вторинною, третинною.

Первинна соціальна профілактика торгівлі людьми – найбільш масова і неспецифічна. Її метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів. Соціальна робота тут носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування у особистості неприйняття явища та категоричну відмову від маніпуляцій. Її завданнями є: вдосконалення тих конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь і навичок, які молода людина вже має, але не знає, як її застосувати у незнайомій ситуації, яка може призвести до торгівлі людьми; навчання розпізнаванню таких ситуацій і керувати ними; збільшення потенціалу особистісних ресурсів людини (розвиток внутрішнього контролю власної поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності).

Змістом первинної соціальної профілактики торгівлі дітьми повинно бути: надання інформації про явище «торгівлі дітьми»; роз'яснення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть призвести до рабства; показ зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном; підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної та іншої діяльності дітей [6, с. 90].

Методами первинної соціальної профілактики є: інформування, переконання, навіювання, робота в громаді.

Вторинна соціальна профілактика торгівлі дітьми є в основному груповою. Метою вторинної соціальної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Іншими словами, передбачає зміну ставлення до себе та оточуючих і навчання поведінці, формування досвіду поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до потрапляння в рабство. Вторинна соціальна профілактика спрямована на дітей та молодь «групи ризику». Вторинна соціальна профілактика передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм соціальної підтримки і допомоги у напрямках: формування знань, життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту від торгівців дітьми; формування поняття про установи та організації, які допомагають потерпілим від торгівлі людьми, про способи потрапляння в рабство, правила поведінки під час перебування за кордоном, про оформлення документів; зміна ставлення молодої особи до себе, свого місця в суспільстві, усвідомлення нею цінностей свого життя і своєї ролі в ньому [7, с. 23–27].

Основними методами соціальної роботи є: вправи, вимоги, інформування, переконання, роз'яснення, драматизація, наведення реальних історій торгівлі дітьми, роз'яснення ситуацій.

Формами, які реалізують ці методи, є: тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, робота «гарячих ліній».

Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми спрямована на інтегрування в суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з метою запобігання повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості молодої особи, які призвели до виникнення проблеми, а також усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті. Третинна соціальна профілактика є в основному індивідуальною, передбачає тривалу роботу і комплекс соціальних послуг. Вона здійснюється разом із соціальною реабілітацією і соціальним супроводом, але має свою мету, потребує об'єднання зусиль різних фахівців. Основними методами роботи тут є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, переключення і перенавчання, створення виховуючих ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище [6].

Знання соціально-демографічних характеристик осіб, що постраждали від торгівлі людьми, є важливим для здійснення соціальної профілактики цього злочину. «Особа, потерпіла від торгівлі людьми, – це людина, яку завербували, транспортували, купили, продали, передали і яка є отриманою з метою примусу до проституції, використання у порнобізнесі, примушення до праці або надання послуг, вилучення органів та втягнення у злочинну діяльність шляхом обману, погроз, шантажу, фізичної розправи, боргової кабали, зловживання службовим становищем незалежно від того, перетинала ця особа кордон чи ні».

У першу чергу соціальні педагоги мають знати вік, рівень освіти та характер зайнятості потерпілих, їх соціальний статус. Інформація про регіони України, мешканці яких найбільше підлягають ризику постраждати від торгівлі людьми внаслідок низького економічного розвитку областей та їх особливостей, структури зайнятості, традиційних орієнтацій мешканців на внутрішньодержавну та зовнішню трудову міграцію, а також високого рівня корупції та інших факторів також є важливим для розробки концепції соціальної профілактики торгівлі людьми. Ці дані допоможуть визначити потенційні групи ризику та проводити найбільш досконало адресну соціальну профілактику злочину [10, с. 56–57].

Аналіз анкет потерпілих від торгівлі дітьми показує, що їх вік коливається від 12 до 18 років, але групами ризику для торгівлі дітьми можуть бути як діти, так і повнолітні громадяни, а тому соціальна профілактика злочину повинна вестися серед різних вікових та соціальних груп населення: дітей (14-18 років); батьків дітей; вчителів, вихователів, педагогічних та соціальних працівників, які працюють з дітьми та молоддю; молоді (18-22 років); людей більш зрілого віку.

Знання професійної та трудової зайнятості представників групи ризику, а також потерпілих від торгівлі дітьми є важливим моментом в організації соціальної профілактики торгівлі дітьми, бо причиною пошуку роботи за кордоном є відсутність високооплачуваної роботи. У суспільстві ж переважає стереотип, що потерпілі від торгівлі людьми – люди, які не мали постійної роботи в Україні.

Результатом вивчення ситуації з торгівлею дітьми в Україні стало розуміння необхідності формування комплексного підходу до протидії цьому злочину. Комплексний підхід означає, що формування такої політики охоплює різноманітні заходи та різноманітні підходи – вдосконалення законодавства, укладання міжнародних угод, поліпшення ефективності діяльності правоохоронних органів, різноманітних державних установ, відомств, формування системи превентивних заходів, а також заходів соціальної реабілітації потерпілих. Враховуючи різноманітність заходів та можливостей тих суб'єктів, котрі беруть активну участь у роботі з протидії торгівлі людьми, – державні органи, неурядові організації, релігійні, міжнародні, донорські та благодійні організації, іноземні представництва в країні, – неможливо забезпечити ефективність цієї роботи без узгодження їхніх зусиль. Орган, що координує таку роботу, – Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді [10, с. 345–365].

Соціальна профілактика торгівлі дітьми в Україні, виходячи з мети та принципів її здійснення, буде здійснюватися ефективно, якщо буде ґрунтуватися на концепції «допомоги для самопомоги». «Допомога для самопомоги» інтегрує в собі багато сучасних наукових теорій і концепцій соціальної роботи. Вона розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, вміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них. Ця ідея відповідає завданню розбудови громадянського суспільства. Ключовим моментом «допомоги для самопомоги» є опора на бажання людей керувати своїм життям, запобігти небажаним впливам та обману [11, с. 67–69].

Сьогодні ж більшість громадян України чули про торгівлю дітьми, але вважають, що з ними такого не трапиться, хоча знань і вміння розв'язувати подібні ситуації вони не мають. Саме це сприяє створенню соціальних умов для захисту прав, свобод та інтересів дітей і молоді, гармонійного всебічного розвитку, задоволення культурних та духовних потреб. Реалізація концепції «допомога для самопомоги» в цьому аспекті означає: вивчення особливостей проблем дітей та молоді для запобігання торгівлі людьми, а також вивчення особливостей мотивації молоді щодо працевлаштування, навчання, відпочинку за кордоном; формування позитивної мотивації молоді до сприймання соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі дітьми; встановлення контакту з молоддю і членами їхніх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від «легких грошей» за кордоном, але й підвищенню соціального статусу молоді, їх особистому розвитку на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вміння ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи при необхідності соціальну опіку та підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги також будуть: знання, які запобігають потраплянню в рабство, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рі-

шення, керування собою в ситуаціях, які можуть призвести до потрапляння в тенета торгівців людьми.

Наступним елементом «допомоги для самопомоги» є спрямування молоді до самопомоги для запобігання торгівлі дітьми через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми, а також розвиток волонтерського руху, студентських соціальних служб, позааудиторної виховної роботи, які займаються профілактикою торгівлі дітьми [1, с. 70].

Таким чином, завданнями соціальної профілактики торгівлі людьми у молодіжному середовищі є: здійснення інформаційно-пропагандистської роботи серед молоді з метою усвідомлення поняття «торгівля людьми»; формування правосвідомості та правової поведінки молоді, громадянськості, відповідальності за своє життя з розвитком її активності, самостійності, творчості та створення умов для її самореалізації [12, с. 45–49].

Ці завдання соціальної профілактики реалізуються в світлі «допомоги для самопомоги» в таких напрямках соціальної роботи з дітьми та молоддю: соціальні дослідження з проблеми; інформаційно-пропагандистська робота; соціальне навчання молоді вміння користуватися своїми правами; соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи, правова просвіта молоді з проблем торгівлі людьми; допомога молоді у виборі професії, працевлаштуванні, організації дозвілля; сприяння розвитку молодіжних ініціатив, реалізації інтересів; організація волонтерського руху, роботи студентських соціальних служб [8, с. 123–126].

В організаційно-педагогічній системі, спрямованій на забезпечення умов здійснення навчально-виховної діяльності щодо запобігання торгівлі дітьми, можна визначити такі взаємопов'язані функції педагогічного впливу: розробка і впровадження засобів і методів формування соціальної відповідальності учнів.

Суспільний розвиток в останні десятиріччя все частіше ставить перед системою освіти завдання розвивати в дитині зі шкільного віку почуття гідності, усвідомлення своїх прав та місця в суспільстві, а також можливостей реалізації своїх прав та свобод у житті. Знання, здобуті в процесі навчання в структурі юридичної освіти, а також у процесі викладання основ наук, поглиблюються і розширюються в позакласній виховній роботі. Можна підкреслити, що тенденції і морально ціннісні вчинки підростаючого покоління найповніше реалізуються у позанавчальній діяльності, оскільки формування їх соціального досвіду здійснюється на підставі їхніх власних бажань, особистих прагнень, природних нахилів і здібностей.

Проблема торгівлі дітьми тісно пов'язана з такими проблемами, як наркоманія та підліткова безпритульність. Тому надзвичайно важливо для вчителів приділяти увагу їх профілактиці в молодіжному середовищі, володіти інформацією про характер молодіжних угруповань, психологічний стан у сім'ях та молодіжних колективах. Серйозну увагу слід звернути на вирішення проблеми організації позанавчальної діяльності закладів освіти, забезпечення змістовного і цікавого дозвілля молоді.

Рекомендується у структурі педагогічних заходів з профілактики цього явища виділити такі види цілеспрямованої діяльності: заходи щодо попередження умов, які сприяють проявам протиправної поведінки серед учнівської молоді (рання профілактика); заходи щодо оздоровлення умов середовища життєдіяльності учнів, що створюють можливість протиправної поведінки з їх боку і, одночасно, корекція особистої позиції (перший етап безпосередньої профілактики); активація заходів педагогічного впливу на осіб, які мають намір вийти за кордон (другий етап безпосередньої профілактики); систематизація заходів щодо запобігання торгівлі дітьми, попередження небезпеки стати жертвою «білого рабства» (третій етап безпосередньої профілактики); індивідуалізація педагогічних засобів профілактичного впливу в навчально-виховному процесі [5].

Соціально-правова допомога молодій людині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння ролі чинного законодавства як засобу забезпечення її законних інтересів має бути відображена в процесі виховної роботи з учнівською молоддю.

Формування правової культури учнівської молоді впливає на законослухняну поведінку, а також забезпечує життєдіяльність людини відповідно до потреб, інтересів і цінностей гуманного суспільства. Правове виховання дітей та молоді вирішує властиві тільки йому завдання. Знання законів та правова свідомість людини є головним фактором, який впливає на готовність до дії в тій чи іншій ситуації.

При проведенні виховної роботи з учнями необхідно підкреслювати, що рабство – одне з фундаментальних порушень прав людини, наводити конкретні статистичні дані щодо статусу дітей та його зміни, а також: ілюструвати дані прикладами (відеофільм, періодична преса) дискримінації, насильства, торгівлі дітьми в Україні; крім законів та постанов, наводити приклади про фактичні умови повсякденного життя жінок та дівчат за кордоном; проводити аналіз факторів, які впливають на торгівлю дітьми в Україні та в різних регіонах планети як одну з причин порушення прав людини й основних свобод особи.

Звернути увагу та озброїти учнів спеціальними знаннями, такими як: порядок звернення за захистом до органів державної виконавчої влади та прокуратури; порядок звернення за судовим захистом; використання правової допомоги адвоката, звернення до засобів масової інформації, неурядових організацій; звернення за захистом до міжнародних організацій [4].

Через те, що однією з цілей соціально-педагогічної роботи є захист прав людини, у сфері соціально-педагогічної діяльності, пов'язаної з торгівлею дітьми, діяльність соціального педагога має бути спрямована на створення умов для реалізації дітьми своїх прав, перш за все: громадянських – самовизначення, рівність, відсутність дискримінації, право на життя, свободу місця проживання і пересування, права покидати будь-яку країну та повертатися до неї, права на захист честі, репутації, власності, на захист від переслідувань; соціально-економічних – права на житло, роботу, гідний рівень життя, на їжу і здоров'я, заборону примусової праці; культурних – права на освіту, свободу совісті, участь у культурному та духовному житті [3, с. 234–236].

Усі права дітей згідно з обов'язками, які взяла на себе держава, повинні дотримуватися та захищатися. Тому діяльність соціальних працівників полягає у вивченні стану справ щодо дотримання прав людини, відстоювання їх на практиці, створення умов для попередження та усунення порушень цих прав. Таким чином, конкретними завданнями соціальної педагогіки у сфері торгівлі дітьми є: профілактика торгівлі дітьми; допомога потерпілим від торгівлі людьми у реалізації та захисті цих прав; усунення умов, що сприяють виникненню торгівлі дітьми [2].

Принципи соціально-педагогічної діяльності у сфері попередження торгівлі людьми і реабілітації потерпілих – це основне теоретичне положення, ідеї, що зумовлюють вибір форм і методів роботи, позицію соціального педагога у відношенні до клієнта.

Важливим принципом, на якому базується соціально-педагогічна діяльність, є принцип поваги і дотримання прав людини. Принцип конфіденційності та анонімності – також один з найбільш важливих у роботі соціальних педагогів.

Знання принципів соціально-педагогічної роботи у сфері попередження торгівлі дітьми, надання допомоги потерпілим дозволяє планувати форми і методи роботи в інтересах клієнтів, з урахуванням їх потреб, проблем.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, профілактика торгівлі дітьми є комплексною проблемою, що пов'язана з широким спектром питань, таких як гендерна політика, міграція і прикордонний менеджмент, організована злочинність, ринок праці, етнічні та збройні конфлікти. У профілактиці цієї проблеми дотримання прав людини є найважливішим чинником на шляху розв'язання.

Раціональне та доцільне застосування всіх рівнів профілактики також може свідчити про зменшення та розповсюдження явища торгівлі дітьми, яке залежить як від самої структури профілактичної роботи так і від компетентності соціального педагога.

Перспективами подальших розвідок мають стати дослідження методів профілактичної роботи з протидії торгівлі дітьми.

Список використаних джерел

1. Громадська думка щодо торгівлі дітьми: криміногенний погляд на проблему / Б. Голівкін, В. Богатирьова // Право України. – 2003. – № 7. – С. 34–38.
2. Зупинити торгівців людьми XXI століття // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 210, 8 листопада. – С. 8.
3. Іваницький В.Д. Торговля неповнолітніми. Криміналістичні та кримінально правові аспекти боротьби / В.Д. Іваницький. – К.: Атіка, 2005. – С. 90.

4. Іващенко В.О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми / В.О. Іващенко. – К., 2009. – С. 45–89.
5. Концепція Державної програми протидії торгівлі дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jkoyn.gov.ua/laws/show/6781-14>
6. Костючек М.Ф. Торгівля дітьми як соціально-педагогічна проблема // М.Ф. Костючек. – К.: Атіка, 2004. – С. 254.
7. Кримінальна відповідальність за торгівлю дітьми в Україні та Грузії: порівняльно-правовий аналіз / В. Сорокопуд // Дзеркало тижня. – 2010. – № 10. – С. 157–160.
8. Как организовать работу телефона доверия по предотвращению торговли людьми. – Изд. втор., перераб. и доп. / коллектив авторов; общ. ред. и сост. Е.Б. Левченко. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 76 с.
9. Лакіза-Сачук Н. Запобігання контрабанді жінок з України: Українська інформаційна кампанія : звіт про соціологічне дослідження / Н. Лакіза-Сачук. – Міжнародна Організація з Міграції, 1998. – 59 с.
10. Огляд і аналіз поточної ситуації з проблеми торгівлі людьми в Україні / Дослідж. викон. к.е.н. Е.В. Тюрюкановою спільно з фондом «Інститут економіки міста» для робочої групи агентств ООН і Міжнародної організації міграції (МОМ) з проблем торгівлі людьми. – М., 2005. – С. 41.
11. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми: учебник по проведению тренингов. – К.: Винрок Интернешнл, 2001. – 251 с.
12. Соловйова В.В. Година спілкування для дівчат-підлітків «Сучасне рабство» / В.В. Соловйова // Виховна робота в школі. – 2007. – № 4. – С. 50.

В статті охарактеризована первинна, вторична, третинна соціальна профілактика по предупреждению торговли детьми. Раскрыто содержание первичной социальной профилактики торговли детьми. Проанализирована вторичная социальная профилактика торговли детьми. Выделены основные аспекты третичной профилактики проблемы. Обосновано, что результатом изучения ситуации торговли детьми в Украине стало понимание необходимости формирования комплексного подхода к противодействию этому преступлению. Определено задание социальной профилактики торговли людьми.

Ключевые слова: торговля детьми, социальная профилактика, противодействие торговле людьми, предотвращение торговли детьми.

The purpose of the article is the description of social prophylaxis of trading in children in today's Ukraine. The primary, secondary, and tertiary social prophylaxis of trading in children is discussed. It is asserted that rational and expedient application of all of levels of prophylaxis can diminish the phenomenon of trading in children.

Key words: trading in children, prophylactic work, primary, secondary, and tertiary social prophylaxis.

Одержано 28.10.2014.